

Регіональні аспекти історичної демографії

Демографічна характеристика населення села Погреби за даними генерального опису 1765-1769 рр.

У статті, на основі історико-демографічних методик, аналізується населення села Погреби Яготинської сотні Переяславського полку в другій половині XVIII ст. На основі даних Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр. визначається чисельність, статевो-вікова та шлюбна структура його мешканців. З'ясовується рівень остаточної безшлюбності та середній вік вступу в перший шлюб.

Ключові слова: Генеральний опис Гетьманщини 1765-1769 рр., населення, вік, стать, статевो-вікова структура, шлюб, шлюбний стан.

Anastasia Momot

The demographic characteristics of the population of the Pogreby village according to the General description of Hetmanschyna

The paper analyses the population of the Pogreby village Yahotyn sotnya Pereyaslav regiment in the second half of the 18 century. As the main source was used The General description of Left-bank Ukraine – the census of region, conducted in the years 1765-1769 by order of Empress Catherine II. Based on census data and using special tools research revealed the total number, sex, age and marriage structure of the population. Determine the level of final celibacy and the average age of first marriage. The results are compared with data of another Hetmanschyna's localities: the Zhuky village Poltava regiment and towns Pereyaslav and Poltava.

Analysis of the structure of the population of The Pogreby village provides interesting material for further generalizations and formulating common trends of the rural Hetmanschyna's society in the second half of the 18 century.

Key words: General description 1765-1769 years, population, age, sex, sex and age structure, marriage, marital status.

Анастасія Момот

Демографическая характеристика села Погребы по данным Генеральной описи 1765-1769 гг.

В статье анализируется население села Погребов Яготинской сотни Переяславского полка во второй половине XVIII века. Основываясь на данных Генеральной описи Лівобережної України 1765-1769 гг. определяется численность, половозрастная, брачная структура социума. Выясняется уровень окончательного безбрачия и средний возраст вступления в первый брак.

Ключевые слова: Генеральная опись Лівобережної України 1765-1769 гг., население, возраст, пол, половозрастная структура, брак, семейное положение.

Сучасна історична наука доволі легко змінює фокус свого дослідження – від мікроісторії, до вивчення великих територій чи явищ на макрорівні. Однак в обох випадках у центрі дослідницької оптики буде залишатися минуле людини. Для фахового історика вивчення конкретного індивіда чи маленької спільноти не є самоціллю, отримані дані йому потрібні для глибшого розуміння суспільства, в якому функціонує ця спільнота. Найбільш вправні, взагалі можуть на прикладі одного села показати внутрішній світ цілого народу, як то свого часу зробив Емануель Ле Руа Лядюрі¹.

Ми на таку вправність не претендуємо та ставимо перед собою набагато скромніше дослідницьке завдання – з'ясувати статево-вікову та шлюбну структуру населення Переяславського полку на прикладі села Погреби Яготинської сотні (зараз однойменне село Драбівського району Черкаської області – А. М.). Порівняння цих демографічних показників із аналогічними даними стосовно інших територій в подальшому дозволить виокремити особливості демографічної поведінки сільського населення полку, котрий у XVIII ст. був найбільш землеробським і знаходився в центральній частині Гетьманщини.

Джерело. Одними з найрепрезентативніших джерел демографічної історії ранньомодерного суспільства є фіскальні документи, серед них у Гетьманщині виділяється Генеральний опис 1765-1769 рр., також відомий як Румянцевський опис Малоросії. Проведення перепису було викликане бажанням імператриці Катерини II з'ясувати достовірні дані про чисельність насе-

лення українських земель для їх інкорпорації в правову та податкову систему Російської імперії². Відповідальність за організацію та проведення ревізії була покладена на президента 2-ї Малоросійської колегії графа П. О. Румянцева. Це був найбільший за масштабом (в географічному та інформаційному сенсах) перепис, з проведених у Гетьманщині в XVIII ст. Його документи зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у місті Києві (Ф. 57) та вміщують інформацію про жителів близько 3,5 тисяч населених пунктів Лівобережної України, яка міститься у 969 книгах³.

Серед переваг цього джерела варто відзначити високий інформаційний потенціал, всеохоплюючий характер, уніфіковану систему фіксації даних, широке коло інформації, з'ясованої та зафіксованої авторами опису⁴. Варто вказати й на ряд недоліків: у центрі опису знаходяться платники податків – переважно – чоловіки, тож жінки та діти не мали прискіпливої уваги ревізорів; навмисні або випадкові неточності – якість документів залежала від ретельності та сумлінності чиновника. Зважаючи на фіскальний характер перепису, логічним є припущення про намагання власників приховати справжні розміри своїх прибутків і кількість майна, побоюючись збільшення податків⁵. До того ж, статистична культура чиновників кінця XVIII ст. була на не надто високому рівні, про що, почасти, свідчить округлення у фіксації віку до чисел 5 та 0 (за влучним висловом українського історика Ігоря Сердюка, за цією категорією осіб закріпилась назва «ювіляри»⁶).

¹ *Ле Руа Лядюри Эмманюэль.* Монтайю, окситанская деревня (1294-1324) / Эмманюэль Ле Руа Лядюри; [Пер. с фр. В.А. Бабинцева и Я.Ю. Старцева]. – Екатеринбург: Изд-во Ур. ун-та, 2001. – 541, [2] с.

² *Максимович Г. А.* Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией / Г. А. Максимович. – Нежин, 1913. – С. 190.

³ Генеральний опис Лівобережної України. 1765-1769 рр. : покажч. населених пунктів. – К. : Центр. держ. іст. архів УРСР у м. Києві, 1959. – С. 4-12.

⁴ Про це див.: *Волошин Ю.* Місто Полтава у описі Малоросії 1765-1769 рр. / упоряд., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.; *Сердюк І.* Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: виміри локальної демографічної історії / І. Сердюк // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т.19. (у 2-х кн.). Книга І. – К., 2009. – С. 407–416; *Момот А.* Румянцевський опис Малоросії як джерело для дослідження демографічних характеристик сільського населення Гетьманщини / А. Момот // Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Історичні науки. – 2014. – № 7(290). – С. 22–29.

⁵ *Когут З.* Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. / З. Когут. – К.: Основи, 1996. – С. 108.

⁶ *Сердюк І.* Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / І. Сердюк // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – 2008. – № 33-34. – С. 55-62.

Незважаючи на це, Генеральний опис є унікальним документом, який при використанні відповідних методик інтерпретації даних⁷ стає невичерпним джерелом інформації про суспільство Гетьманщини кінця XVIII ст.

Перепис села Погреби Яготинської сотні Переяславського полку знаходиться у 325-й книзі, від 1 по 122 аркуш⁸. Він містить інформацію про власників населеного пункту, загальні дані про земельні угіддя: їх розмір, місце розташування; загальну чисельність населення; число дворів, хат і бездвірних хат; кількість худоби; соціальний статус жителів села; мешканців та опис кожного двору; а також зазначає порядок розташування дворів по вулиці. Як бачимо, це джерело дає чимало можливостей для дослідника, в залежності від того які питання до нього ставити.

Перший аркуш повідомляє, що опис села Погреби, яке знаходиться в 70 верстах від полкового центру – міста Переяслава – розпочався 26 вересня 1766 року. Вказано й власника населеного пункту – генерал-фельдмаршал, князь Микита Трубецький⁹. Отримав Погреби Трубецький «от сотенного яготинского правления ... по купле зо всеми угодьями в 1738 году 3 сентября от значковых товарищей Переяславского полку Данила Прохоровича, Данила Копистянского, Федора Харченка и Григория Тимковского за цену 1800 рублей на которую купчая крепость от вышеписанных значковых товарищей дана»¹⁰.

Структура опису Погребів тотожна іншим описам таких населених пунктів і відповідає третій формі, яка регламентувала перепис приватних володінь¹¹.

Опис кожного двору (чи бездвірної хати) починається з порядкового номеру та характеристики нерухомості – стара чи нова хата, мазана, з сіннями тощо, переліку інших господарських споруд, як то хлівів, загород для худоби, конюшень, кошар. Наступний елемент опису – характеристика господаря, його родини та решти родичів. Так, у четвертій бездвірній хаті, згідно опису, проживав посполитий Овсій Семенович Литвин, 50 років, стан здоров'я – «одним оком слеп». Джерело також указує його стану приналежність – посполитий, а також соціальне походження його дружини – Наталії Тарасівни – козачка. Спільно з ними проживали їх діти: Тимофій, Никон, Корній, Семен, Омелько та Євдокія, вказано їхній вік і стан здоров'я¹². Часто в родинях мешканців села, крім дітей, зафіксовані й родичі. Так, наприклад з родиною Івана Федченка проживав його брат – Потап Федченко¹³; у хаті Романа Музики – його робітник – Іван Іванов¹⁴, а Федір Кучер жив зі своєю тещею – вдовою Іриною Миронівною¹⁵ тощо. Опис продовжується переліком орних земель, сіножатей та лісів, перерахуванням худоби та зазначенням ремесла, яким займався голова домогосподарства (за наявності цих елементів). До прикладу, посполитий Костянтин Васильович Ольшанський займався шевським ремеслом, а його зять – Омелян Олексійович Басанський – ткацьким¹⁶.

Необхідно зауважити, що стан збереження джерела не зовсім задовільний – окремі записи, зроблені ближче до країв аркушу, на жаль, неможливо прочитати. Текст почасти написаний мало-розбірливим почерком скоропису XVIII ст., що у

⁷ Момот А. Використання квантитативних методів у дослідженні історії Гетьманщини XVIII ст. / А. Момот // IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 31–33.

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 57, оп.1, кн. 325, арк. 1-122.

⁹ Тут і далі імена та прізвища передано в сучасному звучанні українською мовою, окрім випадків цитування джерела.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 57, оп.1, кн. 325, арк. 1.

¹¹ Багалей Д. Генеральная опись Малороссии / Д. Багалей // Киевская старина. – 1883. – № 11. – С.406-407.

¹² ЦДІАК України, ф. 57, оп.1, кн. 325, арк. 8.

¹³ Там само, арк. 7 зв.

¹⁴ Там само, арк. 49 зв.; детальніше про таку категорію суспільства як «робітники», специфіку їх позначення та потрактування поняття див. у статті: Волошин Ю. «Служители» і «работники» в домогосподарствах мешканців міста Полтави другої половини XVIII ст. / Юрій Волошин // Patrimonium. – Т. 1. – С. 391-402.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 57, оп.1, кн. 325, арк. 35.

¹⁶ Там само, арк. 14.

випадку використання мікрофільмової копії утворює значні складності для дослідника. З іншого боку, це велике поле діяльності для палеографа, але у комплексі джерело є носієм інформації цінної для філологів, етнографів, соціологів, істориків тощо.

Вік та стать. Першим кроком у дослідженні статеві-вікової структури населення є його поділ на великі вікові групи. Французькі вчені Луї Анрі (*Louis Henry*) та Алан Блюм (*Alain Blum*) запропонували два підходи до розподілу населення: поділ на молодих (0-19), дорослих (20-59) і літніх осіб (60 років і старше) або поділ на дітей (0-14), осіб активного віку (15-64) та літніх (65 років і старше)¹⁷. Керуючись логікою Генерального опису та на думку професора Юрія Волошина найбільш доречним є поділ населення на такі вікові групи: діти (0-14), особи активного віку (15-59) та літні люди (60 і старше)¹⁸. Ця логіка підтверджується тим, що згідно з даними перепису серед 17 робітників наймолодшому хлопцеві було 12 років, а дівчині-робітниці – 14, середній вік початку трудової діяльності складав 15,2 роки. Особами літнього віку вважалися, ті, кому виповнилося 60 і більше років. При характеристиці їхнього стану здоров'я, здебільшого, використовували коментар «стар», «по старості слаб», «дряхл». Розподіл мешканців Погребів у відповідності до цих критеріїв представлений у таблиці 1.

Проведений нами розподіл населення засвідчив, що в Погребах був молодий, притаманний агарному суспільству склад населення. Частка літніх людей була незначною та складала 4,8%.

Співвідношення групи дітей та осіб активного віку було майже рівним: 47,8 та 47,4% відповідно. Співвідношення «їдців» та «працівників» засвідчує, що один трудівник утримував одного «їдця». Для порівняння, у досліджених Ю. Волошином селах Топальської сотні Стародубського полку це співвідношення складало 1,9¹⁹. Таблиця демонструє доволі збалансований статевий склад населення, з незначною перевагою осіб чоловічої статі: 51,4 %. Цей показник майже ідентичний до аналогічного для села Жуки Полтавського полку, там частка осіб чоловічої статі становила 51,2%²⁰. Баланс чоловіків і жінок у вікових групах також приблизно рівний.

Розподіл населення Погребів на великі вікові групи дає лише загальну характеристику соціуму. З метою її деталізації всі відомі нам дані внесемо до таблиці, яку в історичній демографії називають таблицею необроблених даних²¹. У ній мешканці розподілені за віком, статтю та сімейним станом. За основу вікового поділу взято п'ятирічні вікові групи (див. табл. 2). Ця таблиця стане нам у нагоді при обчисленні чоловічого коефіцієнта, коефіцієнта маскулінізації й аналізі сімейної структури, дозволить простежити статевий розподіл у більш детальному віковому розрізі.

Спочатку з'ясуємо чоловічий коефіцієнт. Він визначається шляхом поділу кількості чоловіків на загальну чисельність населення та складає 0,513 (372/724), що свідчить про перевагу чоловіків. Цей показник є подібним для вже згаданого села Жуки (0,512)²², українських сіл Стародубського полку (0,526) та розкольніцьких

Таблиця 1.

Розподіл населення за великими віковими групами

Вікові групи	0-14			15-59			60 і старші			Їдці Працівники
	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	
Чисельність	346	177	169	343	174	169	35	21	14	1,1

¹⁷ Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с. франц. С. Хока и Ю. Егоровой / Л. Анри, М. Блюм. – М.: РГГУ, 1997. – С. 23.

¹⁸ Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини XVIII ст.: історико-демографічний аспект / Ю. В. Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 112.

¹⁹ Там само. – С. 112.

²⁰ Бороденко О. Статеві-вікова структура населення с. Жуки городої сотні Полтавського полку в другій половині XVIII століття (за матеріалами сповідниць розписів 1775 року) / О. Бороденко // Краєзнавство. – № 3. – 2012. – С. 57.

²¹ Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии... – С. 16-17.

²² Бороденко О. Статеві-вікова структура населення с. Жуки... – С. 57.

Таблиця 2.

Розподіл населення с. Погреби за віком, статтю та сімейним станом

Вікова група	Чоловіки				Всього	Жінки				
	Холості	Одружені	Удівці	Нез'ясований сімейний стан		Незаміжні	Заміжні	Удови	Нез'ясований сімейний стан	Всього
0-4	80				80	72				72
5-9	47				47	55				55
10-14	50				50	42				42
15-19	39	3			42	25	14			39
20-24	2	16			18	2	23			25
25-29	1	20		1	22		30			30
30-34		31		1	32		26	2		28
35-39	1	17		2	20		15	1		16
40-44	1	13	1		15		11	2		13
45-49		8	1		9		5			5
50-54		14			14		7	4		11
55-59		2			2		2			2
60-64		11	2		13		2	5		7
65-69					0		1	1		2
≥ 70		4	4		8		1	4		5
Всього	221	139	8	4	372	196	137	19		352

слобод Півночі Гетьманщини (0,509)²³, але відрізняється від міських показників: у Переяславі він складав 0,488, Стародубі – 0,479²⁴, Полтаві – 0,483²⁵. Коефіцієнт маскулінізації обраховується за формулою:

$$K_{\text{мас}} = \frac{Ч_1}{Ж_1} \times 100;$$

де $K_{\text{мас}}$ – коефіцієнт маскулінізації, $Ч_1$ – кількість чоловіків, $Ж_1$ – кількість жінок. Коефіцієнт фемінізації вираховується аналогічно, лише чисель-

ник і знаменник необхідно поміняти місцями. Який з двох коефіцієнтів використовувати у дослідженні, за твердженням польського демографа Ц. Кукльо (*C. Kuklo*), дослідник обирає на власний розсуд²⁶. Зважаючи на перевагу в статевій структурі чоловіків, оберемо коефіцієнт маскулінізації. У відповідності до цієї формули, у селі Погреби він дорівнює 105,7. У селі Жуки та селах Стародубщини він складав 105,1²⁷ та 111,1²⁸ відповідно. За твердженням Л. Анрі та А. Блюма,

²³ Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи... – С. 113.

²⁴ Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / І. Сердюк. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – С. 89.

²⁵ Волошин Ю. Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави XVIII ст. / Ю. Волошин. – К.: К.І.С., 2016. – С. 82.

²⁶ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej / C. Kuklo. – Warszawa, 2009. – S. 133.

²⁷ Бороденко О. Статеві-вікова структура населення с. Жуки... – С. 57.

²⁸ Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи... – С. 113.

середній показник статевого співвідношення має бути близьким до 105. Якщо він виходить за межі значень 100-110 – це може вказувати на недооблік представників однієї зі статей²⁹.

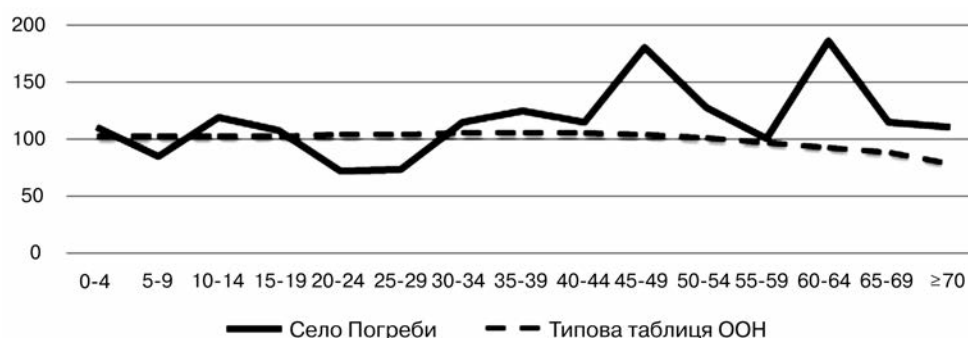
Для детальнішої характеристики статевого співвідношення, дослідимо ситуацію в окремих вікових групах. За допомогою вищенаведеної формули вирахуємо коефіцієнт маскулізації для кожної вікової групи, а також використаємо для порівняння дані типової таблиці ООН для закритого населення³⁰. Отримані показники представлені у таблиці 3. Для більш наочного сприймання їх також проілюструємо за допомогою графіка (див. мал. 1), де вік позначимо на абсцисі, а статеве співвідношення на ординаті.

На основі складених нами таблиці (табл. 3) та графіка (мал. 1), з'ясуємо наскільки статеве співвідношення в Погребах відповідало класичній динаміці. У першій віковій групі (0-4) цей показник становить 111,1, що більше від середнього. Причиною цього може бути недооблік однієї зі статей або помилки у записі віку. Також дивним видається кількісна перевага хлопчиків у цій віковій групі, зважаючи на їх високий рівень смертності у однорічному віці³¹. Наступні дві вікові групи також характеризуються відхиленням від норми: у першому випадку помітна перевага дівчаток, у другому – хлопчиків. Напевно, це також можна пояснити вищим рівнем смертності серед хлопчиків у ранньому віці, а також недбальством переписувачів при фіксації дитячого віку. Якщо вирахувати середній показник по цих двох групах, то отримаємо 102,3 – значення дуже близьке до типових

Таблиця 3.
Коефіцієнт маскулізації
(вікове співвідношення за статтю)

Село Погреби	Вікова група	Типова таблиця
111,1	0-4	102,3
85,5	5-9	102,4
119,0	10-14	102,8
107,7	15-19	103,3
72,0	20-24	103,9
73,3	25-29	104,7
114,3	30-34	105,6
125,0	35-39	106,2
115,4	40-44	105,8
180,0	45-49	104,0
127,3	50-54	101,0
100,0	55-59	97,2
185,7	60-64	92,9
114,3	65-69	88,5
111,1	≥ 70	78,8

показників для цього віку. Показник четвертої групи у межах норми. У групах двадцятирічних спостерігаємо помітне відхилення від норми – більше 30 пунктів. Перевага жінок у цьому віці може свідчити про недооблік чоловіків, їх високу смертність, а також значну трудову міграцію³².

Малюнок 1. Вікове співвідношення за статтю

²⁹ Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии... – С. 27-29.

³⁰ Там само. – С. 28.

³¹ Замура О. Великий шаленець: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. / О. Замура. – К.: «КІС», 2014. – С. 101.

³² Сердюк І. Вихідці з села серед населення Переяслава 60-х років XVIII ст (за даними Генерального опису Лівобережної України 1765-1765 рр.) / І. Сердюк // Український селянин. – 2008. – Випуск 11. – С. 213-215.

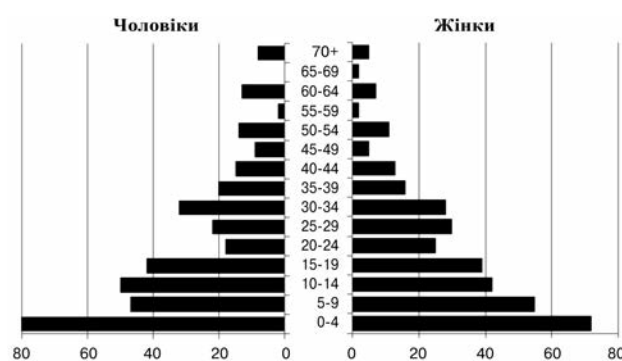
У наступних вікових групах, впритул до межі трудової активності, знову спостерігаємо значну перевагу чоловіків. У групах 30-34, 40-44 роки статеве співвідношення перевищує допустиме значення на 9-10 пунктів, а в групах 35-39, 45-49 років – 20-70 пунктів. Можливо, це пов'язано з трудовою міграцією, але ще більш імовірно зі смертністю жінок унаслідок пологів. Стосовно останнього досить добре пояснює польський дослідник Ц. Кукльо: «зростання віку, кількості попередніх пологів і народження дітей у поєднанні з утомою від щоденної тяжкої праці знижували природний біологічний опір жіночого організму та робили його більш уразливим до різноманітних інфекцій та післяпологових ускладнень, які часто спричиняли смерть породіль»³³.

У віковій групі (50-54) коефіцієнт вищий за типовий на 26 пунктів, пояснити це ми можемо вже згаданими факторам трудової міграції, високої жіночої смертності та недообліком жінок. Показник групи 55-59 років майже тотожний типовим даним ООН: 100 проти 97,2 пунктів. У групі 60-64 спостерігаємо різкий стрибок – лінія кривої росте аж до показника 185,7 – число чоловіків ледь не вдвічі перевищує жінок. У наступних вікових групах фіксуємо динаміку до зниження показника співвідношення, але воно все ж залишається вище за типовий. Більшість чоловіків літнього віку в останніх групах суперечить класичній моделі і, напевно, свідчить про недооблік жінок.

Отже, статеве співвідношення населення села Погребів відрізняється від типової демографічної моделі. У групі дітей ми спостерігаємо найменші відхилення, без різких коливань; серед осіб активного віку є хаотичні доволі значні відхилення як у бік зменшення показника, так і значно виходячи за верхню межу; серед осіб літнього віку – крива графіку також пролягає вище норми, з різким стрибком на початку. Але ці дані корелюються з аналогічними показниками села Жуків і полкових сіл Стародубщини.

Ще одним методом для дослідження демографічної ситуації є побудова статеві-вікової піраміди. Це дозволяє побачити статеві-вікову структуру соціуму в певний момент її розвитку. Назва походить від трикутної форми, якої набувають гістограми, у випадку переваги молодого

населення над числом людей похилого віку. Піраміда є двосторонньою лінійчатою діаграмою розподілу населення за віком і статтю. Вік позначають на вертикальній осі (ординаті), а чисельність – на горизонтальній (абсцисі); дані відповідають прийнятому віковому поділу (у нашому випадку – це п'ятилітні групи). Кожна вікова група представлена у вигляді прямокутника з площею, пропорційною чисельності даної групи. Для вірного відображення останньої вікової групи (70 років і старше), яка охоплює проміжок у 25 років, необхідно розділити її чисельність на 5, оскільки даними про осіб за 95 р. в історичній демографії прийнято нехтувати³⁴ (див. мал. 2).

Малюнок 2. Статеві-вікова піраміда населення села Погреби

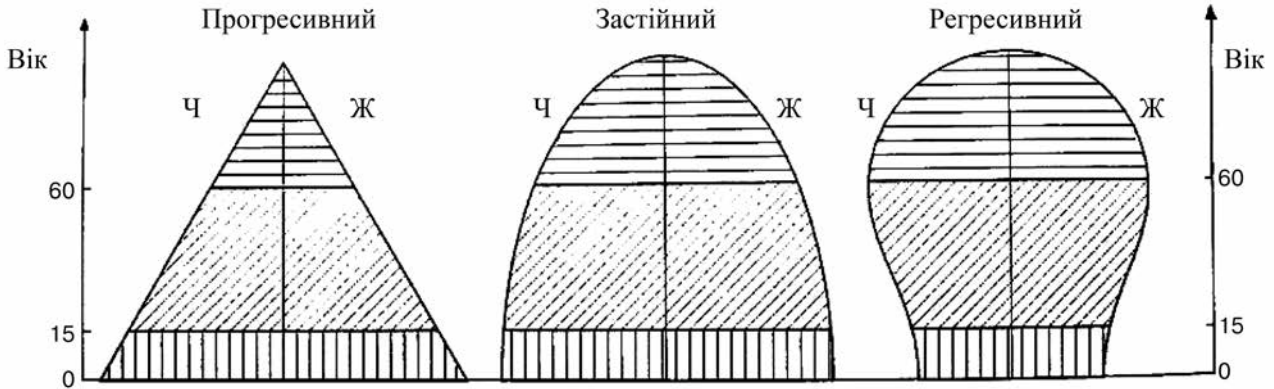
Побудовану піраміду найчастіше порівнюють з трьома класичними моделями вікової структури населення, які запровадив шведський демограф Густав Сундберг (*Gustav Sundbärg*) у кінці XIX ст. Він увів у науковий обіг поняття прогресивного, застійного та регресивного типів вікової структури (див. мал. 3). За прогресивного типу населення постійно зростає, за застійного типу – не змінює своєї чисельності, а за регресивного – зменшується³⁵.

Побудована нами піраміда с. Погреби (див. мал. 2) має вигляд, характерний для статеві-вікової структура традиційного суспільства. Широка основа підніжжя вказує на високу частку дітей, поступове звуження піраміди до верху, аж до мінімальної частки літніх людей, теж вказує на приналежність до аграрного суспільства. Однак ідеального звуження ми не спостерігаємо, що закономірно пов'язано зі зростанням смертності у кожній наступній віковій групі. Малюнок різ-

³³ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej... – S. 134.

³⁴ Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии... – С. 23-26.

³⁵ Там само. – С. 68.

Малюнок 3. Основні типи вікових пірамід

кого коливання між першими віковими групам свідчить про високий рівень дитячої смертності при високій народжуваності. За даними сучасної української дослідниці Олени Замури, коефіцієнт смертності немовлят у селі Ветово Березанської сотні Переяславського полку складав у 70-х роках XVIII ст. 119,3%³⁶. На її думку, такі високі показники не є унікальними та співвідносяться з високим рівнем дитячої смертності по усій тогочасній Європі³⁷. Також на людей різного віку по-різному впливали природні (хвороби, епідемії) та механічні (трудові міграції, рекрутчина, промисли) фактори, тому малюнок звуження піраміди не виглядає рівномірним. Крім того різкі виступи ребер піраміди (найчіткіше це видно у вікових групах 50-54, 60-64, 70+ та чоловічій групі 30-34 р.) є черговим свідченням впливу округлень віку в нашому джерелі.

Шлюбна структура населення. Під шлюбною структурою в демографії розуміють розподіл населення за шлюбним станом, тобто становищем особи стосовно інституту шлюбу³⁸. На основі даних джерела, внесених до таблиці 2, спробуємо з'ясувати, скільки мешканців села перебувало у шлюбі на момент перепису, скільки осіб було самотніми та вік вступу у перший шлюб. Для кращої візуалізації цих даних побудуємо діаграму (див. мал. 4).

Як видно з діаграми, найбільшу частку серед населення Погребів склали неодружені. На

Малюнок 4. Сімейний стан населення с. Погреби

момент перепису серед чоловіків їх нараховувалося 221 осіб (60%), серед жінок – 137 (56%). Найбільшу частку серед тих, хто перебував поза шлюбом склали особи молодого віку і, потенційно, вони мали усі шанси взяти шлюб згодом. Не зважаючи на те, що допустимий шлюбний вік для дівчат складав 13 років, а для хлопців – 18³⁹, наймолодшими погребівками, які на момент перепису перебували у шлюбі були 16-річна Ксенія Степанівна, заміжня за 22-річним Леонтієм Невінчаним⁴⁰ та її ровесниця Євдокія Костянтинівна, заміжня за 22-річним Степаном

³⁶ ‰ – кількість демографічних подій, які припадають на 1000 осіб; Замура О. Великий шаленець... – С. 133.

³⁷ Там само. – С. 101.

³⁸ Муромцева Ю. І. Демографія : навчальний посібник / Ю. І. Муромцева. – К.: Кондор, 2006. – С. 74-75.

³⁹ Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст.: монографія: в 2 ч. – Ч. 1. / І. М. Петренко. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 195.

⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 57, оп.1, кн. 325, арк. 5 зв.

Коршаком⁴¹. Серед хлопців – це був 19 річний Андрій з родини Михайличенків, одружений на 18 річній Марфі⁴².

На другому місці знаходились одружені. За Румянцевським описом серед чоловіків їх було 139 осіб (37%), заміжніх жінок було 137 (39%).

Джерело фіксує незначну частку самотніх овдовілих погребівців: серед чоловіків таких було 8 осіб (2%), серед жінок – 19 (5%). Як бачимо, удови переважали вдівців, що було типовим явищем для ранньомодерного суспільства Гетьманщини. У селі Жуки Полтавського полку вдівців зафіксовано 4% від загальної кількості населення, удів – 5%⁴³. У Переяславі аналогічні показники дорівнювали 1% та 15% від загальної кількості містян⁴⁴, у Полтаві – 2% та 12% відповідно⁴⁵.

Ще одним показником який характеризує шлюбну структуру населення є показник остаточної безшлюбності, під яким розуміють частку осіб, які впродовж усього життя не створять шлюбної пари. Він розраховується шляхом підрахунку середнього значення холостяків у вікових групах 45-49 і 50-54⁴⁶. Дані наведені у таблиці 2 вказують на те, що у Погребах у досліджуваній період усі особи – і чоловіки, і жінки – брали шлюб. Така ситуація співвідноситься з даними полкових сіл Стародубського полку⁴⁷. Натомість у містах Гетьманщини показник остаточної безшлюбності був високим. У Полтаві у 1765-1766 років він складав: для чоловіків 6,85 на 100, а для жінок – 1,7 на 100 осіб⁴⁸.

Дані, представлені в таблиці 2, також дозволяють вирахувати середній вік вступу у перший шлюб мешканців Погребів. Знаючи у кожній віковій групі з 10 до 50 років частку осіб, які за-

лишалися поза шлюбом, вирахуємо цей показник (і) за такою формулою:

$$i = 10 + \frac{5(C_{10-14} + C_{15-19} + \dots + C_{45-49}) - 40C_{50}}{1 - C_{50}},$$

де С – це частка осіб у віковій групі, які не взяли шлюб.

За даними Румянцевського опису, середній вік вступу чоловіків-погребівців у шлюб складав:

$$i = 10 + \frac{5(2,15) - 40(0,0)}{1 - 0,0} = 10 + \frac{10,75}{1} = 20,8,$$

а для жінок:

$$i = 10 + \frac{5(1,72) - 40(0,0)}{1 - 0,0} = 10 + \frac{8,6}{1} = 18,6.$$

Для українських сіл півночі Гетьманщини цей показник був дещо вищим: 23,7 років у чоловіків та 19,1 років у жінок⁴⁹. Для міщан Гетьманщини вік уступу в перший шлюб також був вищим: у Переяславі він у середньому складав для чоловіків 25,7 років, для жінок 22,5 роки⁵⁰, у Полтаві – 28,1 та 22,3 року відповідно⁵¹.

Підсумовуючи наш аналіз статеві-вікової та шлюбної структури населення села Погреби у другій половині XVIII століття, зазначимо: попри вади Генерального опису Гетьманщини 1765-1769 рр. як джерела з історичної демографії, уміщена в ньому інформація дозволяє дослідити демографічні характеристики ранньомодерного соціуму. Загальна чисельність населення Погребів на момент перепису складала 724 мешканці обох статей. У гендерному розрізі кількісна перевага належала чоловікам. Статеве співвідношення населення у п'ятирічних вікових групах

⁴¹ Там само, арк. 40 зв.

⁴² Там само, арк. 18 зв.

⁴³ *Бороденко О.* Статеві-вікова структура населення с. Жуки... – С. 61.

⁴⁴ *Сердюк І.* Полкових городов... С. 244.; див. також: *Сердюк І.* Вдівці і вдови у Рум'янцевському описі Переяслава (історико-демографічний аналіз) / І. Сердюк // Краєзнавство. – 2008. – № 1-4. – С. 175-181.

⁴⁵ *Волошин Ю. В.* Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Ю. В. Волошин // Історична пам'ять. Науковий збірник. Полтава. – 2011. – 1 (25). – С. 11, 17.; див. також: *Волошин Ю. В.* Вдови і вдівці у Полтаві в 60-х рр. XVIII ст. / Ю. Волошин // Соціум. – 2015. – Випуск 11-12. – С. 71-88.

⁴⁶ *Анри Л., Блум А.* Методика аналізу в історичній демографії... – С. 48.

⁴⁷ *Волошин Ю. В.* Розкольніцькі слободи... – С. 190.

⁴⁸ *Волошин Ю.* Козаки і посполиті... – С. 163.

⁴⁹ *Волошин Ю. В.* Розкольніцькі слободи... – С. 194.

⁵⁰ *Сердюк І.* Полкових городов обивателі... – С. 145.

⁵¹ *Волошин Ю.* Козаки і посполиті... – С. 165-166.

відрізнялося від класичної моделі, що можна пояснити такими факторами: недообліком осіб, трудовою міграцією, високою смертністю у певних вікових і статевих групах. Статеві-вікова піраміда Погребів характерна для молодого аграрного (доіндустріального) суспільства. Більша половина погребівців на момент опису перебувала поза шлюбом, але зважаючи, що майже уся ця частка населення належала до молодого віку, вони мали усі перспективи одружитися. Часка самотніх людей була незначною. Досліджуючи показник остаточної безшлюбності, доходимо висновку, що жоден мешканець Погребів не зали-

шився за межами інституту шлюбу. Поширена думка, про ранні шлюби поміж сільського, зайнятого землеробством населення, виявилася хибною: середній вік вступу в перший шлюб у жінок складав 18,6 років, у чоловіків – 20,8. Досліджені нами характеристики корелюються з аналогічними даними села Жуки Полтавського полку та селами Топальської сотні Стародубського полку, однак, істотно відрізняються від міських показників Переяслава та Полтави, що є підставою говорити про наявність особливостей життя сільських мешканців, котрі слід шукати в економічній, соціальній, світоглядній складовій.

References

- Le Rua Ladyury, E. (2001). *Montayyu, oksytanskaya derevnya (1294-1324)*. Ekaterynburh. [in Russian].
- Maksymovych, H. (1913). *Deyatel'nost' Rummyantseva-Zadunayskoho po upravlennyu Malorossyey*. Nezhyn. [in Russian].
- Heneral'nyy opys Livoberezhnoyi Ukrayiny. (1959). Kiev. [in Ukrainian].
- Voloshyn, Yu. (2012). *Misto Poltava u opysi Malorosiyi 1765-1769 rr.* K.: Nash chas. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2009). Heneral'nyy opys Livoberezhnoyi Ukrayiny 1765–1769 rr.: vymiry lokal'noyi demohrafichnoyi istoriyi. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*. 19, 1, 407-416. [in Ukrainian].
- Momot, A. (2014) Rummyantsevs'kyy opys Malorosiyi yak dzhereło dlya doslidzhennya demohrafichnykh kharakterystyk sil's'koho naselennya Het'manshchyny. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Istorychni nauky*, 7, 22-29. [in Ukrainian].
- Kohut, Z. (1996) *Rosiy's'kyy tseentralizm i ukrayins'ka avtonomiya: Likvidatsiya Het'manshchyny, 1760-1830*. K.: Osnovy. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2008). Osoblyvosti vidobrazhennya vikovykh katehoriy naselennya Livoberezhnoyi Ukrayiny v Rummyantsevs'komu opysi Malorosiyi. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya «Istorychni nauky»*, 33-34, 55-62. [in Ukrainian].
- Momot, A. (2015). Vykorystannya kvantytatyvnykh metodiv u doslidzhenni istoriyi Het'manshchyny XVIII st. *IV Mizhdystyplinarni humanitarni chytannya: tezy dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. 31-33. K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
- Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. Kyievi. – F.57. – Op.1. – Kn. 325. – Ark. 1-122.
- Bahaley, D. (1883). Heneral'naya opys' Malorossyy. *Kyevskaya staryna*, 11, 402-432. [in Russian].
- Voloshyn, Yu. (2015). «Sluzhytely» i «robotnyky» v domohospodarstvakh meshkantsiv mista Poltavy druhoyi polovyny XVIII st. *Patrimonium*, 1, 391-402. [in Ukrainian].
- Anry, L., Blyum, A. (1997). *Metodyka analiza vistorycheskoy demohrafiy*. M.: RHHU. [in Russian].
- Voloshyn, Yu. (2005). *Rozkol'nyts'ki slobody na terytoriyi Pivnichnoyi Het'manshchyny XVIII st. : istoryko-demohrafichnyy aspekt*. Poltava : ASMI. [in Ukrainian].
- Borodenko, O. (2012) Statevo-vikova struktura naselennya s. Zhuky horodovoyi sotni Poltavs'koho polku v druiy polovyny XVIII stolittya (za materialamy spovidnyz rozpysiv 1775 roku). *Krayeznavstvo*, 3, 55-64. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2011). *Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka mis'koho naselennya Het'manshchyny druhoyi polovyny XVIII st.* Poltava: TOV «ASMI». [in Ukrainian].
- Voloshyn, Yu. (2016). *Kozaky i pospolyti: Mis'ka spil'nota Poltavy XVIII st.* K.: K.I.S. [in Ukrainian].
- Kuklo, C. (2009). *Demografia Rzeczypospolitej przed-rozbiorowej*. Warszawa
- Zamura, O. (2014). *Velykyy shalnets': smert' i smertnist' v Het'manshchyny XVIII st.* K.: «KIS». [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2008). Vykhidtsi z sela sered naselennya Pereyaslava 60-kh rokiv XVIII st (za danymy Heneral'noho opysu Livoberezhnoyi Ukrayiny 1765-1765 rr.). *Ukrayins'kyy selyanyn*, 11, 213-215. [in Ukrainian].
- Muromtseva, Yu. (2006). *Demohrafiya : navchal'nyy posibnyk*. K. : Kondor. [in Ukrainian].
- Petrenko, I. (2005). *Shlyubno-simeyni vidnosyny v povsyakdennomu zhytti myryan Rosiy's'koyi derzhavy XVIII st.* Poltava: ASMI. [in Ukrainian].
- Serdyuk, I. (2008). Vdivtsi i vdovy u Rum'yantsevs'komu opysi Pereyaslava (istoryko-demohrafichnyy analiz). *Krayeznavstvo*, 1-4, 175-181. [in Ukrainian].
- Voloshyn, Yu. (2011) Statevo-vikova ta shlyubna struktura naselennya mista Poltavy v druiy polovyny XVIII stolittya. *Istorychna pam'yat'*, 1, 5-24. [in Ukrainian].
- Voloshyn, Yu. (2015). Vdovy i vdivtsi u Poltavi v 60-kh rr. XVIII st. *Sotsium*, 11-12, 71-88. [in Ukrainian].